

**EL NOMECLÀTOR DE TOPONÍMIA
DE MENORCA.
PROCÉS DE DISSENY
I METODOLOGIA DE TREBALL**

Xavier Gomila Pons

Marc Rosés Arbonés

El Nomenclàtor de toponímia de Menorca és el primer recull toponímic georeferenciat que s'ha creat a les Illes Balears. I és també el primer recull toponímic balear que s'ha començat a elaborar d'acord amb els plantejaments de la directiva europea INSPIRE¹ (Infrastructure for Spatial Information in Europe), que estableix l'obligatorietat per als estats membre de la Unió Europea de crear un nomenclàtor georeferenciat, i que defineix les característiques que han de presentar aquests nomenclàtors. A partir d'aquí, els objectius de la nostra comunicació són explicar la gènesi i les característiques del Nomenclàtor de toponímia de Menorca, el procés d'adaptació d'aquest nomenclàtor a la directiva INSPIRE i, especialment, la creació d'una eina informàtica per a la gestió, consulta i publicació dels topònims que s'hi inclouen.

El Nomenclàtor de toponímia de Menorca és un projecte d'investigació que té el seu origen, l'any 2007, en la Secció de Llengua i Literatura de l'IME² (Institut Menorquí d'Estudis). Alguns del seus membres, com Joan Francesc López o Xavier Gomila, que havien treballat ja abans en temes de toponímia, preocupats per la situació fràgil i gairebé crítica d'una part important dels noms de lloc de Menorca, especialment dels topònims de detall, plantejarem la necessitat d'emprendre la recollida sistemàtica de la toponímia de l'illa. I és així com sorgí la idea d'elaborar el Nomenclàtor de toponímia de Menorca, un recull integral de la toponímia menorquina que arribés, d'entrada, al nivell de detall dels seus elements més particulars i representatius: els noms de les tanques de les finques rústiques i els de les pesqueres litorals i sotaiguades.

El referent d'aquest projecte era la feina feta per l'infatigable i prolífic Josep Mascaró Passarius. Al pròleg del seu *Corpus de toponímia de Menorca*³ (redactat el 1983 i publicat el 2005), ens explicava que «entre 1946 i 1951 vaig recórrer a peu i amb bicicleta tots els camins i tiranys de Menorca [...] i vaig visitar totes i cada una de les alqueries per fer les enquestes toponímiques, entrevistant centenars de pagesos i pescadors, vertaders depositaris de les tradicions toponímiques de la terra, amb la intenció de fer un mapa on quedassin registrats tants de noms. Avui seria totalment inútil aquesta recerca. El camp està abandonat; els casals de possessió, inhabitats i en ruïnes. La majoria de pagesos viu a les ciutats i la gent que queda al camp són treballadors aliens a les tradicions toponímiques i a la llengua del país, que poca o cap ajuda poden donar al toponimista i a l'investigador».

I, a partir d'aquí, la primera feina que s'imposava al projecte del Nomenclàtor de toponímia de Menorca era comprovar si aquestes paraules de Mascaró Passarius eren, per a l'any 2007, un poc hiperbòliques, com semblava d'entrada, o una realitat fefaent, de manera que el projecte era inviable. Principalment, perquè la metodologia de treball amb què es plantejava l'arreglada dels topònims era l'entrevista a informadors orals: hom tenia la intenció d'anar a cercar els antics pagesos i pescadors, aquells que havien treballat al camp i a la mar encara de manera tradicional, sense l'ajuda de la maquinària moderna, abans, aproximadament de la dècada dels anys setanta del segle XX.

I fou així que es va plantejar una primera fase de treball de camp als municipis del llevant de Menorca (Maó, es Castell i Sant Lluís), aquells en què les activitats tradicionals al camp i a la mar s'havien abandonat abans. Aquesta primera fase de treball havia de servir per comprovar si era possible trobar encara prou informadors per cobrir, al nivell de detall desitjat, primer aquests tres municipis i després la resta del territori de Menorca. A aquest efecte, el Consell de Menorca inicià els

1 Infrastructure for Spatial Data in Europe (INSPIRE). <https://www.idee.es/europeo-inspire> [consultat l'abril de 2020]

2 Institut Menorquí d'Estudis. <https://www.ide.cat> [consultat l'abril de 2020]

3 Mascaró Passarius, J. (2005). *Corpus de toponímia de Menorca* (2 volums) (1a edició). Consell Insular de Menorca, Sa Nostra, Grup Serra.

contactes amb diverses conselleries del Govern de les Illes Balears, i el 2009 es va aconseguir d'alliberar, per la via d'una comissió de serveis, l'impulsor del projecte i qui n'havia d'esdevenir l'investigador principal, el docent Xavier Gomila.

Aquesta primera fase de treball es va desenvolupar entre els anys 2009 i 2011, i va permetre de comprovar que, tot i que no es podia arribar a recollir la totalitat de la toponímia de l'interior i del litoral d'aquests termes municipals (sobretot en el cas des Castell i Sant Lluís), sí que es podia arreplegar encara un percentatge pròxim al 80 per cent, i, per tant, que el projecte es podia i s'havia de dur a terme. I encara, que calia continuar la feina de camp amb la màxima urgència, ja que solament restaven una (o, en algun casos, dues) generació d'informadors, molts dels quals ja eren molt grans.

D'altra banda, en aquesta primera etapa del projecte es va veure que el volum del patrimoni toponímic de Menorca és gegantí, cosa que constitueix una raó més per voler-ne la salvaguarda: en les entrevistes fetes als informadors específics de cada una de les finques, es va comprovar que a cada una s'hi recollien, de mitjana, 50 topònims. I, com que a Menorca hi ha vora mil finques rústiques, si s'acabés el projecte, tindríem, com a mínim, 50.000 topònims de detall dels llocs, a més de la toponímia litoral i altres topònims genèrics. I arribaríem així, molt possiblement, a arreplegar entre 50.000 i 60.000 topònims a tota l'illa, cosa que suposaria una mitjana pròxima als 85 topònims per quilòmetre quadrat. Una densitat toponímica molt elevada i que es dona en molts pocs territoris.

I, encara en aquesta primera fase de treball, el 2010 es va produir un fet cabdal que va suposar un canvi molt important en el plantejament teòric i tècnic del projecte, i que ha incidit en el seu desenvolupament posterior, fins a convertir-lo, com dèiem al començament de la nostra comunicació, en el primer nomenclàtor georeferenciat que s'ha creat les Illes Balears. El 2010, amb l'assistència a la III Jornada de la CENG⁴ (Comissió Especialitzada de Noms Geogràfics, del Consell Superior Geogràfic, del Ministeri de Foment), que es va celebrar a València els dies 26 i 27 de maig, hom va tenir coneixement de la directiva europea INSPIRE: de l'obligació que estableix per a tots els Estats membre de la Unió Europea de crear un nomenclàtor georeferenciat i de les especificacions tècniques amb què han d'estar elaborats aquests nomenclàtors. I, a partir d'aquí, es va decidir adaptar el projecte del Nomenclàtor de toponímia de Menorca a aquestes especificacions tècniques, per convertir-lo en un nomenclàtor adaptat a INSPIRE. A continuació, explicam els plantejaments d'INSPIRE i com es fan efectius a Espanya per elaborar el seu nomenclàtor georeferenciat.

La directiva INSPIRE (Infrastructure for Spatial Information in Europe), aprovada pel Parlament Europeu i el Consell el 14 de març de 2007 (Directiva/2007/2/CE), estableix la creació d'una infraestructura d'informació espacial de la Comunitat Europea basada en les infraestructures dels Estats membre. Açò vol dir que tots els Estats membre han de gestionar totes aquelles dades que tenen a veure amb el territori amb els mateixos criteris tècnics, de manera que les dades que genera un dels Estats siguin interoperables amb les dades de la resta. D'aquesta manera, la voluntat final de la directiva INSPIRE és fer disponible informació geogràfica rellevant, concertada i de qualitat dels Estats membre. Aquest plantejament, que, explicat de manera abstracta resulta un poc opac, s'entén molt millor a partir d'un exemple concret, que en el nostre cas és la toponímia.

La toponímia és la informació geogràfica per antonomàsia, la més rellevant i bà-

⁴ Comissió Especialitzada en Noms Geogràfics (CENG). <https://www.mitma.gob.es/orga-nos-colegiados/consejo-superior-geografico/csg/comisiones/comisioneespecializada-de-nombres-geograficos> [consultat l'abril de 2020].

sica, i per aquest motiu ocupa específicament l'annex 1 de la directiva INSPIRE. Aquest annex estableix que cada un dels Estats de la Unió Europea ha d'elaborar, amb data límit de 2017, un nomenclàtor georeferenciat, d'acord amb les especificacions tècniques que estableix. Aquestes especificacions determinen que tots els topònims inclosos en el nomenclàtor han de presentar diversos camps obligatoris, dels quals els tres més importants són: nom, ubicació i entitat geogràfica.⁵ I, a partir d'aquí, tota una sèrie de camps complementaris, que són optatius. D'aquesta manera, els nomenclàtors elaborats per cada un dels estats de la Unió Europea es podran fusionar en un únic catàleg de noms i, a la vegada, la informació d'un dels Estats podrà ser interpretada sense problemes per la resta.

La transposició de la directiva INSPIRE a l'ordenament jurídic de l'Estat espanyol es va fer mitjançant la LISIGE,⁶ la Llei 14/2010, de 5 de juliol, sobre les infraestructures i els serveis d'informació geogràfica a Espanya. Aquesta llei, que té com a objectiu garantir el compliment de la directiva INSPIRE a Espanya, estableix la creació d'una infraestructura de dades espacials central, la IDEE⁷ (Infraestructura de dades espacials d'Espanya) i d'una infraestructura de dades espacials a cada comunitat autònoma. La funció de la IDEE és gestionar i integrar les dades espacials que es produeixen en l'àmbit autonòmic i local, perquè siguin produïdes d'acord amb les especificacions tècniques d'INSPIRE i que siguin interoperables.

Si ho traslladam, novament, a la toponímia, la LISIGE estableix que han de ser les comunitats autònomes les responsables d'elaborar els seus nomenclàtors georeferenciats d'acord amb INSPIRE i que els han de servir a la IDEE. A cada comunitat autònoma, per tant, hi ha d'haver una infraestructura de dades espacials que se n'ha de fer responsable. En el cas de les Illes Balears, és la IDEIB⁸ (Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears), el desenvolupament de la qual el Govern té encomanat a l'empresa pública SITIBSA (Serveis d'Informació Territorial de les Illes Balears). Tanmateix, a la nostra comunitat autònoma hi ha també una altra infraestructura de dades espacials, la IDE Menorca,⁹ d'àmbit insular, que depèn del Consell de Menorca.

I, tornant al desenvolupament del Nomenclàtor de toponímia de Menorca, després de tenir coneixement de la directiva europea INSPIRE, es va contactar tot d'una amb el responsable i amb un dels tècnics de la IDE Menorca, per elaborar una eina informàtica en línia per gestionar els topònims recollits en la feina de camp: aquesta eina havia de permetre d'introduir, gestionar i visualitzar els topònims que s'anaven recollint dels informadors orals. I, alhora, havia d'operar contra una base de dades construïda segons les especificacions d'INSPIRE, perquè el Nomenclàtor de toponímia de Menorca complís la directiva. Amb l'eina, de la qual molt aviat se'n va tenir una primera versió, la metodologia de treball del Nomenclàtor de toponímia de Menorca va quedar configurada en tres fases, que s'han mantingut des de llavors fins avui en dia: primer, recollida dels topònims a partir d'informadors orals; segon, tractament i depuració dels topònims (confirmació de la seva localització, establiment de la seva forma gràfica adequada i descripció); i tercer, introducció a l'eina informàtica i validació final.

Quant a l'eina informàtica (<http://ide.cime.es/nomenclator>), la descripció de la

5 Indicam el nom d'aquests camps de manera divulgativa per evitar la nomenclatura pròpia d'INSPIRE, que és força abstracta i, de vegades, poc entenedora.

6 Llei 14/2010, de 5 de juliol, sobre les infraestructures i els serveis d'informació geogràfica a Espanya (LISIGE) <https://www.idee.es/espanol-lisige> [consultat l'abril de 2020].

7 Infraestructura de dades espacials d'Espanya (IDEE). <https://www.idee.es/> [consultat l'abril de 2020].

8 Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (IDEIB). <https://www.caib.es/sites/sitibsa/ca/ideib-81258/> [consultat l'abril de 2020].

9 Infraestructura de dades espacials de Menorca (IDE Menorca). <http://cartografia.cime.es/> [consultat l'abril de 2020].

qual és un dels objectius principals de la nostra comunicació, ha estat desenvolupada, com acabam de dir, per la IDE Menorca. I, més concretament, per un dels seus tècnics, Marc Rosés. Es tracta d'una eina web amb una funcionalitat doble: d'una banda, un accés restringit per introduir-hi i gestionar-ne les dades, els topònims recollits de les fonts orals, i, de l'altra, un accés públic que permet consultar en línia dels topònims. Està creada a partir del llenguatge de programació Asp.net i treballa contra una base de dades PostGis, amb la qual es poden gestionar les dades de cada un dels topònims.

Els camps bàsics d'aquesta base de dades són tres: nom, entitat geogràfica i ubicació (coordenades XY), els mateixos tres que la directiva INSPIRE estableix com els tres més importants entre els obligatoris. En el cas del nom, hi ha una entrada principal, que se sol correspondre amb la forma més habitual, si n'hi ha dues o més, i es recullen també les variants en un camp independent, tantes com n'hi hagi. Quant a l'entitat geogràfica, el contacte continu que s'ha mantingut sempre entre l'investigador de camp i el programador de l'eina informàtica ha permès elaborar una llista d'entitats (tancada, però actualitzable) que inclou tots els elements recollits en les entrevistes als informadors. Per tant, la llista que es correspon amb aquest camp és un catàleg minuciós dels elements que componen la geografia física i humana de Menorca. Aquesta llista permet comprovar que l'objectiu de detall toponímic que es pretenia assolir en iniciar el projecte del Nomenclàtor de toponímia de Menorca (arribar als noms de les tanques dels llocs i de les pesqueres litorals i sotaiguades) s'ha superat amb escreix, ja que s'hi recullen, per exemple, noms de colls per caçar tords o noms de caus de conills, que es corresponen amb una escala de detall i de visualització a la cartografia digital superior a la de les tanques i les pesqueres.

I, pel que fa a la ubicació, en aquest camp es recullen les coordenades (XY) dels topònims. I, a partir de les coordenades, es generen dos camps més de manera automàtica: el municipi i el nucli de població, dins el municipi. I hi ha, encara, un quart camp relacionat amb la localització del topònim: el lloc o finca rústica dins del qual es troba. Aquest camp s'emplena per a la majoria dels topònims, llevat dels d'abast més general, com ara els noms dels pobles o els que designen les diferents parts amb què la pagesia divideix les terres d'un municipi. I s'emplena de manera manual a partir d'una llista controlada dels noms de les finques de l'illa, una relació que es pot ampliar o modificar en cas que sigui necessari.

Hi ha, encara, tres camps més, relacionats amb cada un dels topònims. El primer és la llista dels informadors: cada nom de lloc i les seves variants està associat a l'informador o informadors de qui s'ha obtingut. Açò permet veure quina és la vitalitat del topònim, que és més elevada si el coneixen diversos o molts informadors o més baixa si el coneixen molt pocs o només un, com succeeix de vegades. I, a partir d'aquí, en el cas dels topònims amb més d'una variant, la vitalitat de cada una de les formes existents és un dels criteris més importants, tot i que no l'únic, per triar-ne l'entrada principal: tot sovint la forma més coneguda és triada com a forma principal, però, de vegades, la forma que és coneguda per molts pocs o només un dels informadors té un valor lingüístic o històric especial, cosa que fa que s'adopti com a entrada principal.

El segon camp és la descripció del topònim. En el Nomenclàtor de toponímia de Menorca hom intenta, tot i les limitacions de recursos i, per tant, de temps per treballar-hi, que cada un dels topònims recollits i entrats a l'eina informàtica tingui una descripció, tal com succeeix en els reculls toponímics que s'editen en paper. Aquesta descripció inclou habitualment les característiques físiques de l'element geogràfic que designa el topònim i, a més a més, una sèrie d'informacions complementàries, obtingudes quasi sempre directament dels informadors. Així, per exemple, en el cas de les tanques de les finques rústiques, se n'indica la

superfície en quarteres de sembradura (sempre que se sap), la presència d'algun element etnològic o arqueològic, el tipus de conreu que s'hi sembrava i, de vegades, el tipus de terra que s'hi troba. Aquestes informacions constitueixen una de les característiques particulars més distintives del Nomenclàtor de toponímia de Menorca i atorguen al projecte un elevat valor afegit.

I, el tercer són les referències bibliogràfiques, que es recullen en un camp obert, talment com un document d'un processador de text. Aquí es desen, a mesura que es localitzen, les referències escrites dels topònims, ja sigui en obres publicades o en els arxius. Aquestes referències poden ser cites del topònim o explicacions etimològiques o d'un altre tipus. Aquestes referències, quan es coneixen, permeten veure quina és l'antiguitat del topònim i serveixen, conjuntament amb la pronúncia del topònim, per establir-ne la forma gràfica.

Aquests són els camps que conformen l'eina informàtica per a la gestió dels topònims inclosos en el Nomenclàtor de toponímia de Menorca. Quant a les funcionalitats, permet, en primer lloc, donar d'alta, modificar o eliminar topònims (pel que fa a les dades dels topònims i a la seva situació, que es fa damunt una ortofotografia); i també donar d'alta, modificar o eliminar elements de la llista del tipus d'entitats, de la llista dels informadors i de la llista controlada de finques de l'illa, així com la gestió de la informació continguda en els altres camps: la descripció dels topònims i les seves referències bibliogràfiques. I permet, en segon lloc, fer cerques de topònims a partir de criteris diversos: paraula clau, municipi, lloc, tipus, informador, o també cerques de topònims directament a partir de la seva situació sobre el mapa.

Fins a aquí arriba l'explicació de la gènesi, les característiques i l'adaptació a la directiva europea INSPIRE del Nomenclàtor de toponímia de Menorca. I de l'explicació del procés de creació, les característiques i les funcionalitats de l'eina informàtica desenvolupada per la IDE Menorca per a la gestió dels topònims recollits en el Nomenclàtor. Voldríem, per acabar, comentar l'estat actual dels treballs del Nomenclàtor i les properes passes que es plantegen per a la millora i evolució de l'eina informàtica. Pel que fa a l'estat actual de les feines del Nomenclàtor, en aquests primers deu anys de treball de camp (2009-2019), s'han recollit aproximadament 10.000 topònims, que corresponen, aproximadament, al 90 per cent de les finques des Migjorn Gran, al 65-70 per cent de les finques de Maó; d'un nombre important de llocs des Castell, Sant Lluís, Alaior i es Mercadal, i d'algunes finques de Ferreries i Ciutadella. I, amb diferents graus de detall, de topònims de la costa de tots els municipis de l'illa, principalment del litoral de Maó, es Castell i Sant Lluís.

D'aquests topònims, se n'han introduït a l'eina informàtica la meitat, vora 5.000. La diferència entre el volum de topònims recollits i els introduïts s'explica per dos factors: primer, pel fet que es dona preeminència a la recollida dels topònims per sobre del seu tractament, a causa de l'edat avançada de la majoria dels informadors i de la necessitat urgent d'entrevistar-los. I, segon, i potser principalment, per la manca de finançament públic del projecte: en aquests deu anys, s'ha pogut disposar d'un investigador a temps complet només de 2009 a 2011, durant el curs escolar de 2018 a 2019, de manera que, la major part del temps, aquest investigador ha treballat en el projecte de manera voluntària, en les hores lliures de la seva feina principal, cosa que li ha impedit de fer el tractament dels topònims recollits. Aquest segon factor, la manca de finançament públic, és, ara per ara, el principal llast del projecte i és, paradoxalment, el que en posa realment en perill la viabilitat, més que no pas la progressiva desaparició dels informadors.

I, en relació amb l'eina informàtica, les properes passes que es plantegen quant al seu desenvolupament impliquen, en primer lloc, enllestir l'adaptació de la base de dades al model d'INSPIRE: cal afegir-hi el camp de la pronunciació del topònim, ja

sigui mitjançant la transcripció fonètica a través de l'alfabet fonètic internacional (AFI) o amb talls de veu extrets de les enquestes als informadors. I, una vegada fet açò, és previst de crear-ne una segona versió, en el marc d'un projecte conjunt entre el SITIBSA (que gestiona la IDEIB) i la IDE Menorca, que té com a objectiu georeferenciar la base toponímica del mapa cartogràfic a escala 1:5.000 del Govern de les Illes Balears, per incorporar aquests topònims, respectivament, al Nomenclàtor de toponímia de Menorca i al futur Nomenclàtor de les Illes Balears.

En aquest sentit, i a manera de conclusió, voldríem destacar que el Nomenclàtor de toponímia de Menorca ha estat el primer recull toponímic de les Illes Balears que s'ha començar a elaborar d'acord amb les especificacions tècniques de la directiva europea INSPIRE. I que la feina de camp i, especialment, el desenvolupament de l'eina informàtica del Nomenclàtor de Menorca són a la base d'aquest projecte conjunt entre el SITIBSA i la IDE Menorca, que té com a objectiu principal poder disposar, al més aviat possible, del Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears. Tots dos organismes han fet i fan un gran esforç per contribuir a la normalització toponímica de la nostra comunitat autònoma. Cal, ara més que mai, però, la implicació directa del Govern de les Illes Balears per donar el finançament per avançar en la feina de camp. Si no és així, haurem de parlar, en poc temps, de la desaparició d'un cabal molt important dels nostres noms de lloc, cosa que afectarà directament el Nomenclàtor de toponímia de Menorca i el futur Nomenclàtor de toponímia de les Illes Balears, de manera que en comprometrà seriosament la viabilitat.